

200 éve született Reguly Antal, az Északi-Urál térképezője

Klinghammer István–Gercsák Gábor

DOI: <https://doi.org/10.30921/GK.71.2019.5.2>

Absztrakt: Reguly Antal észak-uráli expedíciója nem tartozik az ún. nagy felfedezőutak csoportjába. Munkájával azonban hozzájárult Oroszország számunkra is fontos részének megismeréséhez. Prioritását az orosz források is elismerték. Az újabb irodalomban megfigyelhető a térképezésének úttörő jellegéről, és inkább mint nyelvész és néprajzi gyűjtőt méltányolják. Levéltári adatok és a kortársak írásai alapján azonban megállapíthatjuk, hogy térképe megjelenésének idejében igen hasznos szolgálatot tett, adatait a tudományos körök a gyakorlatban felhasználták. Szorgalmas megfigyeléseinek eredménye azoknak a munkáiban él tovább, akik kutatóútjának bőséges adathalmazából merítenek.

Abstract: The expedition of Antal Reguly to the Northern Ural Mountains does not belong to the so-called great discoveries. However, his life contributed to collecting information on an area of Russia that is important for Hungarians too. His priority has also been acknowledged by Russian sources. The latest literature, however, tends to forget his pioneering mapping and mainly appreciates his linguistic and ethnographic work. Archives and documents from his contemporaries prove that the publication of his map of the Ural region meant a great service in his time and that his data were widely used in practice by the scientific circles. The achievements of his observations live on in the works of those who take from the abundant knowledge he collected.

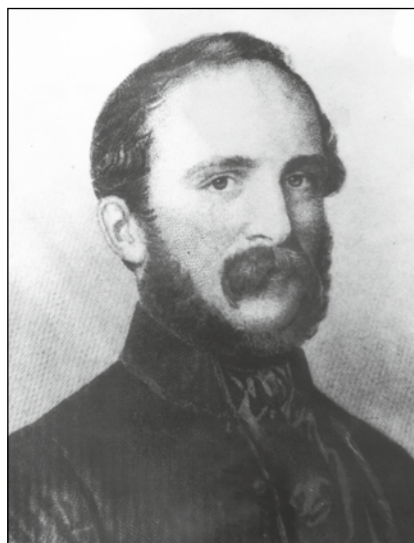
Kulcsszavak: Reguly, észak-uráli expedíció, etnográfiai térkép

Keywords: Reguly, expedition to the Northern Ural, ethnographic map

Egy ünneplő méltatás akkor hatásos, ha belőle napjainkra is érvényes üzenet hallatszik ki. Ez az üzenet így szól: a zirci születésű Reguly Antal (1819–1858), a magyarországi finnugrisztika egyik kiemelkedő képviselőjének, a korabeli kulturális antropológia jeles művelőjének élete ma is például szolgál napjaink fiatal tudós nemzedéknek, az egyetemek doktori iskolás hallgatóinak.

Reguly (1. ábra) iskoláit szülővárosában, majd a ciszterciták székesfehérvári gimnáziumában végezte. Győri bölcséletet, a pesti egyetemen 1836–1839 között jogot tanult. Miután 1839 nyarán befejezte tanulmányait Pesten, rögtön útnak indult a világba... Nyolc évvel később tért haza. Több nyugat-európai országban megfordult, majd Stockholmban megismerkedett egy finn könyvtárossal. Valószínűleg ez a találkozás ébresztette fel érdeklődését a finnugor nyelvrokonság kérdése iránt. 1839 őszétől bejárta Finnországot, megtanulta a nyelvét. Járt a Lappföldön, ahol néprajzi anyagot gyűjtött. Helsinkiben elnyerte a tudományos világ elismerését, az ottani akadémia a levelező tagjává választotta. Másfél évet töltött Finnországban. 1841 nyarán Szentpétervárra érkezett, hogy majd innen induljon kutatóútra a keleti finnugor népek közé. Antropológiai

és néprajzi előtanulmányokat folytatott. Megtanult oroszul, utána a csuvas és a keleti finnugor nyelveket tanulmányozta.

1. ábra. Reguly Antal

Itthon a Magyar Tudományos Akadémia a levelező tagjává fogadta, és tervezett utazásához anyagi támogatást helyezett kilátásba, ám a jóváhagyott szűkös összeget csak jóval később küldték utána. Így orosz magánszemélyek anyagi támogatásával indult el 1843. október elején Szentpétervárról, és 1846 augusztusában fáradtan és betegen érkezett vissza, magával hozva földrajzi, nyelvészeti, néprajzi és ember-tani kutatásainak hatalmas anyagát.

Az Orosz Földrajzi Társaság felkérésére a városban maradt, és összeállította az Urál északi részének földrajzi és néprajzi térképét. Szentpétervárról 1847 szeptemberében tért haza, az Akadémia tiszteletére tartott ülésén Toldy Ferenc méltatta a kutatóútjának jelentőségét. 1848 júniusában a pesti egyetemi könyvtár „első órénak” (ma főigazgató) nevezték ki.

Reguly Antal tudományos kutatásainak az a része, amelyben az általa bejárta terület földrajzát írja le, jelentőségében ugyan elmarad nyelvészeti és néprajzi gyűjtése mögött, de útjáról készített térképe eme munkájából messze kimagaslik. A Regulyt értékelő földrajzi irodalomban a térkép úgy szerepel mint tudományos kutatóútjának nyomtatásban megjelent egyetlen eredménye. A ritkaságszámba menő térképet a Magyar Földrajzi Társaság csak 1906-ban adta ki először, és Pápay József a kiadáshoz írott szövegben az elkészítés módszerével is foglalkozott (Pápay 1906). A térkép hasonló kiadásban 1983-ban is megjelent az ELTE Studia Cartologica sorozatának 9. kötetében, a térképen szereplő földrajzi nevek listájával. A földrajzi szakirodalom azonban 1955-ig nem foglalkozott a térkép keletkezési körülményeivel, illetve főleg azzal, hogy ez az eredmény hogyan illeszthető az Északi-Urál megismerésének

történetébe. Ekkor Borbély Andor tanulmányban vizsgálta ezt a kérdést (Borbély 1955). A legátfogóbb értékelést azonban Gulyás Zoltán 2017-ben megvédett kiváló doktori értekezése és az alapján készült monográfia adja (Gulyás 2019a).

Oroszország a korai térképeken

Míg Európa felfedező népei Kelet-Ázsia felé a tengeren keresték az utat, addig az oroszok – helyzeti előnyüket kihasználva – lassanként birtokba vették Kelet-Európa végtelen síkságait, és elérték az Urált, a „Nagy Sziklát”, ahogy akkor nevezték.

Európa népeinek a 16. századig meglehetősen kezdetleges elképzelései voltak az orosz állapotokról. Az első megbízható híryanagot Sigismund Herberstein (1468–1566) német követ hozta, aki először 1517-ben, majd 1525-ben járt az országban, hogy az orosz és lengyel fél között békét közvetítsen. Herberstein figyelő szemmel tanulmányozta az ország földrajzát, és tapasztalatait 1549-ben Bázelen „Rerum Moscoviticarum Commentarii” címmel latin nyelvű könyvben adta ki. Művéhez térképet is mellékel. A térkép helyesbítette az ókori és középkori geográfusoknak még Ptolemaiosztól örökölt tévedését.¹ Ez az első fontos munka, amely Nyugat-Európával megismertette Oroszországot. Herberstein a térképét orosz forrásanyagok igénybevételével készítette el. Térképe volt az első, amely az Urál hegységet helyesen, meridionális irányban húzódó hegyláncnak tüntette fel. Ez a térkép lett a forrása a 16. század nagy németalföldi kartográfusainak, Orteliusnak és Mercatornak, akik ennek alapján szerkesztették atlaszuk lapjait.

A 17. századi cári birodalomban egymás után készültek térképek. Pjotr Godunov (?–1670) 1629-ben és 1667-ben, Szemjon Remezov (1642–1720)

1672-ben és 1698-ban adott ki térképet, amelyen Szibériát és az Urál hegységet ábrázolták. Az 1629-es Godunov-féle térképnek nyoma veszett, a többi térkép pedig csak másolatokban maradt fenn.

A 18. század elején Ivan Kirilov (1689–1737) hozzáfogott az orosz birodalom atlaszának elkészítéséhez. Atlaszát „Imperii Russici Tabula Generalis” címmel 1734-ben, 15 térképpel adta ki. Az Urál vonulatát árnyékolts kis kupacokkal jelezte. Az Urál hegység ábrázolása további fejlődést mutat az Orosz Tudományos Akadémia 1745-ben elkészült „Orosz atlaszának” térképlapján. A térkép hegyábrázolása jellegzetesen kupacos, az Ob folyó kanyarulatát helyesen ábrázolja. Az atlasz szerkesztését a francia Joseph-Nicolas Delisle (1688–1768) kezdte el, de késedelme miatt kivették a kezéből a vezetést, és az Orosz Tudományos Akadémián megalapított Földrajzi Szakosztály vette át az irányítást. Az atlasz 1745-ben latin és francia nyelven is megjelent. Oroszország térképi ábrázolásának kiteljesedése Mihail Lomonoszov (1711–1765) nevéhez fűződik. A jeles tudós 1758-ban állt az akadémia földrajzi szakosztályának élére, és fő feladatának az „Orosz atlasz” helyesbített, új kiadását tekintette. A szakosztály hatalmas munkát végzett, 250 (!) térkép összeállítását és kiadását gondozta.

A 18. század második felében a birodalomban megindult vízszabályozási és útépitési munkálatokat, a természeti kincsek feltárását irányító hivatalok is önálló térképezésbe kezdtek. A térképezés a 19. század elejére sokoldalúvá vált.

Reguly térképének forrásai

Reguly Antal felhasználta mindazokat a térképeket, amelyek a 19. század elején az Északi-Urálról megjelentek.

Térképének északi partvonalát Ivanov kormányosnak a Pecsora és az Ob folyók torkolata közti felmérése alapján, a tengerészeti minisztérium vízrajzi osztályának 1843-ban kiadott térképe felhasználásával készítette el. A keleti határt két kutató, a német Adolf Erman (1806–1877) az Ob folyó melletti Obdorszk (1933-tól

Szalehard) és Berjuszovo települések, illetve az orosz csillagász, Vaszilij Fedorov (1802–1855) Tobolszk városának csillagászati helymeghatározása alapján rajzolta meg. A déli határvonalat ugyancsak Fedorovnak a Tura folyó melletti Turinszk és Bogolovszk csillagászati helymeghatározása alapján tűzte ki. A nyugati határt Paul Theodor von Krusensternnek (1809–1881) 1843-ban a Pecsora folyóról készített felvétele alapján ábrázolta. Az Usza folyót szintén erről a térképről vázolta fel. Ennek térképezését Popov mérnök alezredes még 1806-ban végezte el. Felhasználta még a permi kormányzótól kapott ún. Laszkij-féle térképet is, amelynek kéziratoss példánya megvan Reguly hagyatékában, az MTA Könyvtárban². A térképet a kormányzóóság hivatalnokai készítették el számára a permi tartományi helynévlistával együtt. Az adatokat Reguly felhasználta térképén a néprajzi hatások ábrázolásánál (Gulyás 2019b).

Reguly említést tesz még néhány térképről, amelyeket főleg utazásainál használt fel. Ezeket a térképeket a Toldy Ferenchez intézett 1847. október 27-i levelében az MTA Könyvtárának ajánlódta. Így a Schubert-féle térképek hat szelvényét említi a Volga vidékéről, és egy svéd térképet a Lappföldről. Theodor Friedrich Schubert (1789–1865) lapjairól megjegyzi, hogy „ez jelenleg Oroszország legteljesebb térképe, amelybe a legutolsó felmérések is be vannak dolgozva.” (A hatvan lapból álló térképmű Bonne-féle vetületben, 1:420 ezres méretarányban az 1821–1839 közötti években készült.) A minden tekintetben kiváló munka csak az Európai-Oroszország 1:420 ezres méretarányú, 152 szelvényből álló, ún. „tízversztes térképének” (1 hüvelyk = 10 verszt)³ 1865–1871-es megjelenése után avult el.

Reguly Antal térképe

A fenti térképek álltak Reguly rendelkezésére, amikor észak-uráli útja során 1843-ban a vogulok földjére érkezett. Reguly az általa bejárt területről

¹ Oroszország hegyseit „Hyperborei Montes” néven a Jeges-tenger partján kezdődő és nyugat-keleti irányban húzódó láncként jelölték. A Szarmata-síkság közepére egy nem létező „Riphaei Montes” hegységet rajzoltak. A 15. században az orosz síkság közepén több nagy tavat feltételeztek, és ebből eredeztették Kelet-Európa nagyobb folyóit.

² A Laszkij-féle térkép az é. sz. 54–62° és a ferrii hosszúság 68–86° közti területet ábrázolja.

³ 1 verszt = 1067 méter.

térképázlatokat készített.⁴ Az volt a szándéka vázlataival, hogy azokat a bejárt terület néprajzi térképének elkészítéséhez felhasználja. Ezek a vázlatok a hozzájuk tartozó feljegyzésekkel együtt igen jó térképi alapanyagok, és mint az Északi-Urál első részletes térképezési emlékei, különös érdeklődésre tarthatnak számot. A vázlatokhoz csatolt jegyzetben Reguly leírja, hogy: „abroszomon egész terület összesen tészen: vogul (vörös színben foglalt) 3825 négyzetmérföld, osztják (zöld színben foglalt) 2555 négyzetmérföld, (fehér színben foglalt) 1590 négyzetmérföld, [együtt] 7970 négyzetmérföld.”⁵ Saját számításai szerint alig másfél év alatt mintegy 10 ezer km utat tett meg (2. és 3. ábra).

Az Orosz Földrajzi Társaság 1845-ös megalakulásakor felmerült az a gondolat, hogy az Északi-Urál kutatására és térképezésére expedíciót küldjenek ki. Az expedíció szervezésének idején érkezett vissza Pétervárra Reguly. Az ottani tudományos körök (Baer, Köppen és Struve akadémikusok)

⁴ Borbély Andor (1955) az MTA Kézirattárában az M. Nyelvtud. 4. r., 5 sz. alatt található öt vázlat leírását adja:

No. 1. „Das Gebiet der Oberen Lozva” (1844), kézirat tintarajz, 22,3 × 35,3 cm, méretaránya 7,1 cm = 60 verszt. A nyelvhatárok piros-kék színnel vannak jelölve.

No. 2. „Karte des Flussgebietes des nördl. Sohsva, nach Kasimons Nachrichten” (1844), kézirat tintarajz, 35,5 × 43 cm, méretaránya 4,6 cm = 80 verszt. A nyelvhatárok kék színnel vannak rajzolva, bőséges helyrajzi feljegyzésekkel.

No. 3. „Mansi oder Vogulen. Das Flussgebiet der Tavda und Konda mit einheimischen und russischen Namen” (1844), kézirat tintarajz, 48,8 × 35,6 cm, méretaránya 6,8 cm = 100 verszt. Piros-kék nyelvhatárokkal, helyrajzi bejegyzésekkel.

No. 4. „Quellengebiet der nördl. Sohsva des Pelim und der Tapsija” (1845), kézirat tintarajz, 35,6 × 43,4 cm, méretarány nélkül.

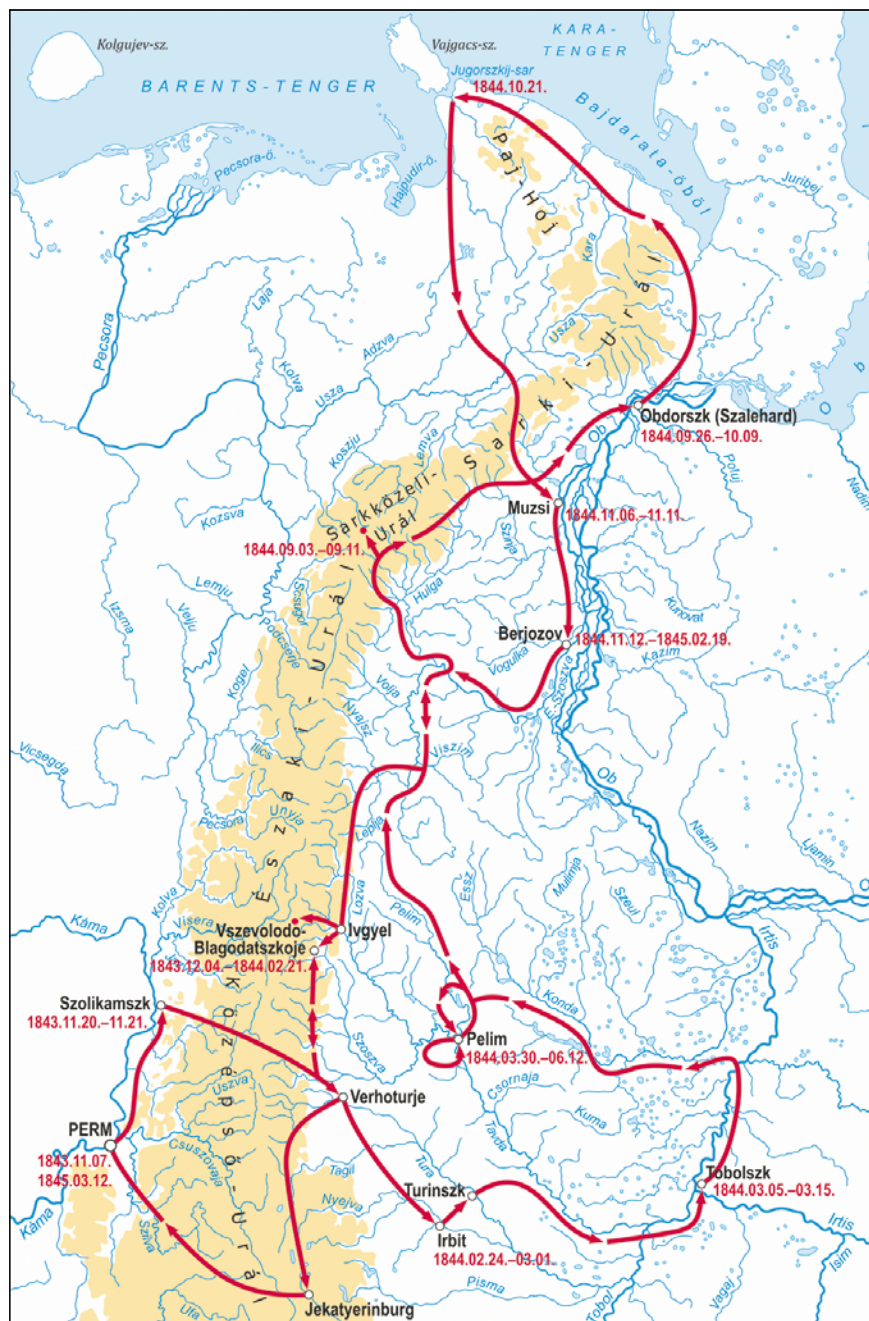
No. 5. „Übersicht des ostjakischen und samojedischen Uralgebietes” (évszám nélkül), kézirat ceruzarajz tintával utána húzva, 43,6 × 48,5 cm, méretarány nélkül. Bőséges helyrajzi feljegyzésekkel.

A felsorolt vázlatokon kívül Borbély még az alábbi vázlatokat találta a hagyatékcso-móban:

Tavda-Pelim folyam vidéke (évszám nélkül), kézirat ceruzarajz tintával utána húzva, 35,5 × 42,8 cm, méretaránya 2,5 cm = 25 verszt. Feljegyzésekkel, távolsági és terület adatokkal.

Krai Tobolszka (évszám nélkül). 1. Tsast: Karta Tobolska Okrug, kézirat tintarajz, 42,8 × 35,5 cm. 2. Tsast: Konda és mellékfolyói, kézirat tintarajz, 42,8 × 35,6 cm. Helyrajzi feljegyzésekkel.

⁵ 1 földrajzi mérföld = 1/15 egyenlítői fok, azaz 7421 m; a bejelölt terület kb. 440 000 km²

2. ábra. Reguly útjai az Urál vidékén (Gulyás 2019a)

már előzőleg is tájékozva voltak útja eredményéről, és amikor kutatóútjának befejezése után, 1846. augusztus 25-én Pétervárra érkezett, felkérték, hogy gazdag helyrajzi anyagát ott dolgozza fel, és rajzolja meg az általa bejárt vidék térképét. Reguly az ajánlatot elfogadta – belátta, hogy alkalmasabb hely nem kínálkozik a munkája elkészítéséhez. 1847. január végén levelet írt Köppenhez, és ebben a német nyelvű térképéhez részletes magyarázatokat és tartalmi kiegészítéseket fűzött. (MTA Kézirattár: Tört. Fölldr. 4. r., 1. sz.). A térkép az északi szélesség 58–70° és a

keleti hosszúság 72–89° között mintegy 1 100 000 km² területe ölel fel. Ma már nagyon ritka, hazánkban csak a Magyar Tudományos Akadémia két példánya ismert. Címe: „Ethnographisch-geographische Karte des Nördlichen Ural Gebietes. Entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly. St. Petersburg, 1846.” A könyvatos térkép kb. 1:1 200 000 méretarányban, 16 „negyedré” oldalon, 76 × 108 cm nagyságban került ki a nyomdából. A térkép gazdag névrajza megkönnyíti a rajta való eligazodást (4. ábra).

3. ábra. Az Északi-Urál (Gercsák Gábor felvétele)

A hegyeket csíkozással ábrázolja, magassági adatokat nem tüntet fel. Vízrajza igen bőséges, a kisebb hegyi patakokra is kiterjed. Az úthálózat bemutatására háromféle megkülönböztetést használ, saját útvonalát nyílakkal ellátott vonallal jelzi. Különleges gonddal tünteti fel a településeket, a nagyobbak jelölésére körök kombinációját használja. Meghatározó tartalma Reguly térképének a néprajzi határoknak, valamint a földművelés és állattenyésztés határának bemutatása (Márton 2009).

Reguly térképének megjelenését nagy örömmel fogadták a szentpétervári tudományos körök. Még azon frissiben méltatta a térképet a St. Petersburger Zeitung 20. száma. Többek között azt írják róla, hogy

„Reguly lankadatlan szorgalommal vizsgálta és megfigyelte a vogulok országát és népét, akiket ő a magyarok legközelebbi nyelvrokonainak tart. Térképével és a hozzáfűzött magyarázatokkal Oroszország néprajzának és földrajzának tudományában egy meglehetősen nagy terra incognita felfedezője lett”. A térképet a Földrajzi Társaság által 1847-ben az Északi-Urál feltárására kiküldött Hofmann-expedíció eredménnyel használta. Az expedíció vezetése több példányban sokszorosította, és minden tagja kapott belőle – így a térkép útikalauza lett az expedíciónak.

Tudománytörténeti érdekesség, hogy az expedíció tudományos eredményeit tartalmazó első kötetben azonban elmulasztottak megemlékezni

Regulyról⁶. Az expedíció 186 földrajzi helymeghatározást és 72 tengerszint feletti magasságmérést végzett, és elkészítette az Északi-Urál és a tengerparti Paj-Hoj-hátság részletes térképét. A leírásban az olvasható, hogy a térképet Ivanov és Berejnih kormányosok 1821–1828. évi partfelmérési adatainak, valamint Krusenstern 1843-ban végzett felméréseinek felhasználásával teljesen az expedíció megfigyelései alapján készítették. Regulyt nem említették, pedig térképe nagy segítséget jelentett számukra. Amint Reguly az első kötet megjelenéséről értesült, 1853. március 15-én levelet írt Pétervárra. Aziránt érdeklődött, hogyan használták fel az általa nyújtott adatokat. Amikor megtudta, hogy az expedíció nyomtatásban megjelent leírásában nem emlékezett meg róla, nagyon megsértődött.⁷ Hofmann ezredes, az expedíció vezetője a második kötetben jóvá tette a mulasztást, és elismerte Reguly érdemeit. Könyve bevezetésében megírta, hogy kérésükre Reguly nemcsak megfigyelései eredményét bocsátotta rendelkezésükre, hanem Lütke admirális kívánságára az Északi-Urál térképét is elkészítette. Ez nagy hasznára volt az expedíciónak, mert hegyek és folyók nevének tömegét, települések helyét és elnevezését jegyezte fel. Hogy az expedíció részéről adott elégtétel teljes legyen, az MTA könyvtára részére küldött kötet belső lapjára Hofmann saját kezű ajánló sorokat írt, amelyben elismerte Reguly érdemeit.

Reguly akadémiai előadása térképéről

A Hofmann-expedíció második kötetének megjelenése után az MTA történettudományi osztályának 1856. június 2-i ülésén Reguly bemutatta térképét, és ismertette annak készítési módját. A következő ülésen, június 30-án, folytatta előadását, és mivel Redennek, a bécsi Földrajzi Társaság alelnökének szívességből megkapta a Hofmann-expedíció

⁶ „Der Nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi, untersucht und beschrieben von einer in den Jahren 1847, 1848 und 1850 durch die kais.-russische geographische Gesellschaft ausgerüsteten Expedition I. Ortsbestimmungen und magnetische Beobachtungen, angestellt von M. Kowalski. St. Petersburg, 1853.”

⁷ MTA Kézirattár, Reguly hagyatéka, 131. levél.

4. ábra. Reguly Urál-térképének részlete (MTA kézirattár, Nemes Zoltán felvétele)

térképét, a két térképet összehasonlított. A bécsi Földrajzi Társaság 1857. január 20-án tartott ülésén Reden is egybevetette a két térképet, és használhatóság szempontjából Reguly térképét a Hofmann-expedíció térképe elé helyezte: „Összehasonlítottam a Reguly által készített térképvázlatot az expedíció később készült térképével, és a pontos csillagászati megfigyelések előnyét az utóbbira nézve el kell ismernem. Reguly térképének ennek ellenére az a nagyobb érdeme, hogy a vízfolyásokat és hegyvonulatokat pontosabban ábrázolja, valamint az ott előforduló tárgyakat pontosabban megjelöli.” Akadémiai előadásainak szövege,

amint arra Pápay 1906-os tanulmányában hivatkozik, megvan az MTA Kézirattárában.⁸ Ismertetésével már Pápay is megpróbálkozott, a kézirat azonban annyira tele van javításokkal és pótlásokkal, hogy összefüggő ismertetésre nem volt alkalmas. Ezek a lapok valószínűleg Reguly előadásának első fogalmazványai voltak. A két akadémiai előadás szövegét 1955-ben Borbély „fejtette meg” Abella Miklós segítségével.

⁸ A Magy. Nyelvtud. 4. r., 5. sz. csomóban június 2-i előadás „t” jelzés alatt németül, „x” jelzés alatt magyarul van meg, míg a június 30-i szövege „b” jelzés alatt magyarul, „c” jelzés alatt németül található.

A két akadémiai előadás után Reguly nem foglalkozott többet térképével. A térképezés tudománya iránt azonban továbbra is érdeklődött. 1856 őszén, bécsi tanulmányútján meglátogatta a híres katonai földrajzi intézetet („k.u.k. Militärgeographische Institut”), felkereste a legkiválóbb kartográfusokat, többek között Franz Hauslab tábornagyot, Josef Scheda ezredet és Valentin Streffleur domborzatábrázolási szakértőt. Az MTA Kézirattárában meglevő feljegyzései szerint alaposan tanulmányozta a térképfelvétel és térképkészítés eljárásait.⁹

Tanulmányai eredményének felhasználására már nem kerülhetett sor, mert 1858. augusztus 23-án váratlanul elhunyt.

Irodalomjegyzék

- Borbély A. 1955. Reguly Antal térképének szerepe az Észak-Urál megismerésében. Földrajzi Közlemények, 79. kötet, 3. szám, pp. 231–241.
- Gulyás Z. 2019a. Reguly Antal térképészeti munkássága. Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Zirc.
- Gulyás Z. 2019b. A Laszkij-féle permi térkép digitális faksimilelváltozata. Geodézia és Kartográfia, 71. évfolyam, 2. szám, pp. 14–19. DOI: 10.30921/GK.71.2019.2.3
- Márton M. 2009. Reguly Antal és az Északi-Urál térképe. Geodézia és Kartográfia, 61. évfolyam, 11. szám, pp. 20–30.
- Pápay J. 1906. Reguly Antal urali térképe. Földrajzi Közlemények, 34. kötet, 9. füzet, pp. 349–370.

⁹ Történelem. Reguly naplója, 8. r., 3. sz.

Dr. Klinghammer István
professor emeritus,
az MTA rendes tagja

ELTE Térképtudományi és
Geoinformatikai Tanszék
klinghammer@map.elte.hu

Dr. Gercsák Gábor
egyetemi docens

ELTE Térképtudományi és
Geoinformatikai Tanszék
gerscak@map.elte.hu